

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ NON BIS IN IDEM У ВИПАДКАХ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

APPLICATION OF THE NON BIS IN IDEM PRINCIPLE IN CASE OF COMMISSION OF A CRIME OUTSIDE UKRAINE

Кедик В.П.,

*аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена визначенню колізії територіального та персонального принципів дії кримінального закону у просторі, визначенню поняття подвійної кримінальної відповідальності. Досліджено аналіз вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері просторової дії кримінально-правових норм, висвітлюється його специфічні риси.

Ключові слова: кримінальний закон, кримінально-правова відповідальність, принципи кримінального права, дія кримінально-правових норм, територіальний, персональний принцип, подвійна кримінальна відповідальність.

Статья посвящена определению влияния территориального и персонального принципов действия уголовного закона в пространстве, определению понятия двойной уголовной ответственности. Исследован анализ отечественных и зарубежных ученых в сфере пространственного действия уголовно-правовых норм, освещаются его специфические черты.

Ключевые слова: уголовный закон, уголовно-правовая ответственность, принципы уголовного права, действие уголовно-правовых норм, территориальный, персональный принципы, двойная уголовная ответственность.

Article is devoted to the determination of the effect of the territorial and personal principle of action of the criminal law in space, the definition of the concept of dual criminal liability. Researched analysis of domestic and foreign scientists in the field of spatial action of criminal law, highlights its specific features.

Key words: criminal law, criminal liability, principles of criminal law, effect of criminal law, territorial, personal principle of dual criminal liability.

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку кримінального права України вимагає комплексного підходу до розгляду правової природи дії кримінального закону в просторі. Правова природа територіального та персонального принципів відображає в собі сутність, змістовну форму і, зрештою, значимість кримінального закону в просторі.

Проблематика кримінально-правового забезпечення здійснення регулювання дії кримінального закону постійно притягує увагу дослідників. Зокрема, слід згадати праці О.І. Мойсеєва, В.І. Антипова, В.І. Борисова, М.Й. Коржанського, В.О. Навроцького, П.С. Матишевського, А.О. Пінаєва, Ю.А. Пономаренка, П.Л. Фрис, М.І. Хавронюка та ін. Серед радянських та російських вчених це питання досліджували М.І. Блум, О.І. Бойцов, Я.М. Брайнін, М.Д. Дурманов, Л.В. Иногамова-Хегай, А.Г. Князев, М.І. Ковальов.

Виклад основного матеріалу. Принципи права – це керівні ідеї, обумовлені об'єктивними закономірностями існування і розвитку суспільства, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання і на базі яких виникає, розвивається і функціонує право [1; 7]. Одним із принципів кримінального права, що відображає справедливість, є той факт, що ніхто не може бути двічі притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин (*non bis in idem*).

У ст. 61 Конституції України закріплено: «Ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [1].

В ст. 4 Протоколу № 7 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, а також у ч. 3 ст. 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) закріплено цей принцип відносно кримінальної відповідальності. Так, ст. 4 Протоколу № 7 передбачає: «Жодна людина не може бути вдруге притягнута до відповідальності або покарана у кримінальному порядку судом однієї і тієї самої держави за злочин, за який вона вже була остаточно виправдана або засуджена відповідно до закону і кримінально-процесуального права цієї держави» [2].

У свою чергу, ч. 3 ст. 2 КК України закріплює положення, що «ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу». Крім того у ч. 2 ст. 7 КК України зазначено: якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини [3]. І.М. Гнатів підкреслювала, що закріплення цього принципу у двох базових законодавчих актах свідчить про його значущість у правовій сфері [4; 1].

О.В. Наумов зазначав, що справедливість в кримінальному праві виражається у можливості тільки однократної відповідальності за один злочин, тим самим вона «акумулює» в собі інші важливі принципи – всі вони характеризують в собі певний аспект справедливості в кримінальному праві. [5 с. 52].

В даній статті мова йде про застосування принципу *non bis in idem* тільки в тих випадках, коли

особою був вчинений злочин за межами України. Особами, які вчинили злочини за межами України, можуть бути як громадянин України, особа без громадянства, що постійно проживають за межами України, так і іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні.

Non bis in idem впливає із Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону [6]. Відповідно до Європейської конвенції про покарання за дорожньо-транспортні злочинні діяння (1964 р.), якщо особа, що постійно проживає на території однієї зі Сторін, вчинила дорожньо-транспортне злочинне діяння на території іншої Сторони, держава, де його було вчинено, може (або якщо вимагає національне право) доручити державі, де проживає правопорушник, порушити кримінальну справу. Справа не порушується, якщо правопорушник: а) був суб'єктом остаточного рішення держави щодо того ж правопорушення; б) потрапив під амністію чи був помилуваний в державі проживання або державі правопорушення, або якщо в) граничний строк для покарання минув на підставі закону держави правопорушення або держави проживання [7].

Принцип *non bis in idem* містить у собі матеріальну та процесуальну складові. Деякі вчені наголошують, що даний принцип зводиться до заборони подвійного покарання, інші наголошують на тому, що заборона засуджувати особу за злочин, за який її вже було засуджено [8]. В.О. Гацелюк роз'яснював, що інститут судимості чи виділення такої кваліфікуючої ознаки складів злочину, як «вчинене повторно», суперечить принципу «не двічі за одне» [9, с. 189–190].

Раніше діючою редакцією КК УССР (1960 р.) в ч. ч. 1, 2 ст. 5 було встановлено, що громадяни УССР, які вчинили злочини поза межами УССР, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо вони притягнуті до кримінальної відповідальності, або передані в суд на території України. На тих же підставах несуть відповідальність перебуваючи в Україні особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України. Якщо названі особи за скоєні злочини понесли покарання за кордоном, суд може, відповідно, пом'якшити призначене їм покарання або повністю звільнити винного від відбування покарання [10].

Таким чином, колишній кримінальний кодекс встановлював можливість пом'якшення або повного звільнення від відбування покарання.

Саме так раніше в Україні на законодавчому рівні було вирішено питання одночасної дії двох основних принципів (територіального та персонального), що містять у собі колізію, яка, у свою чергу, породжувала паралельну юрисдикцію подвійної відповідальності. Все це вимагало для визначення змісту просторової колізійної норми порівняльного аналізу кримінального законодавства України та відповідних держав для встановлення не тільки збігів складів злочинів, але й порівняльної тяжкості покарання

з тим, щоб винний не міг бути покараний суворіше, ніж допускається разом скоєння злочину.

З 2001 р., з моменту вступу в силу нового КК України (ст. 7), були внесені такі зміни, а саме: громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Якщо особи, зазначені в частині першій цієї статті, за скоєні злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ці злочини в Україні [4].

Принцип *non bis in idem* відіграє важливу роль для захисту прав і свобод осіб. Проте даний принцип має свої особливості. Так, в ст. 20 Римського статуту Міжнародного кримінального права передбачається, що ніяка особа, яка була судима іншим судом за злочин геноциду, злочини проти людяності, військові злочини, злочини агресії, не може бути судима Міжнародним кримінальним судом за те саме діяння, крім двох випадків, коли розгляд в суді держави:

- призначався для того, щоб захистити відповідну особу від кримінальної відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду;

- за іншими ознаками не було проведено незалежне або неупереджене у відповідності з нормами належної правової процедури, визнаних міжнародним правом, і проводилося таким чином, що у відповідних обставин не відповідало цілі зраджувати відповідну особу правосуддя [11].

Дане положення вказує на можливість повторного переслідування за вчинений злочин вже Міжнародним кримінальним судом, при цьому злочин має містити ознаки складу міжнародного злочину, якщо вчинені дії не отримали належної оцінки національним судом.

Так, у березні 2001 р. колишній югославський лідер Слободан Мілошевич був арештований югославською владою на вимогу міжнародних сил. Югославія ж наполягала на власному засудженні С. Мілошевича, подавши йому звинувачення за фінансові зловживання і зловживання посадовими повноваженнями. Гаазький міжнародний трибунал по колишній Югославії наполягав на видачу Мілошевича і висунув йому звинувачення за геноцид у Боснії та інші злочини проти миру і безпеки людства. Наприкінці 2001 р. колишньому югославському президенту Гаазький трибунал висунув звинувачення у скоєнні геноциду в Боснії та в Косово [12, с. 48].

Цей приклад вказує нам на можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб за міжнародні злочини, якщо його дії не отримали відповідної оцінки з боку держави.

У проекті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства (ст. 9) дається схоже трактування щодо рішень національних судів, а саме: розглянутий принцип може і не застосовуються національним судом однієї держави щодо вироку іншої держави в таких випадках:

– діяння, яке стало підставою для раніше ухваленого вироку, мало місце на території держави;
– дана держава стала основною жертвою злочину [13].

Дане виключення (хоча і значиться тільки у проєкті Кодексу) не має під собою формально-юридичних підстав, тому що юридична оцінка вже міститься в обвинувальному вироку іншої держави. Тобто інший суд тільки враховує міру покарання за вчинений злочин, винесений іншим судом.

Ще в 1999 р. у своєму дисертаційному дослідженні на цей факт вказував М.Г. Мельников, вказавши, що ряд держав вважають за краще залишати за собою певну можливість контролювати вироки іноземних держав. Це робиться через те, що в деяких випадках формальне засудження в одній державі може забезпечити імунітет від реального покарання в іншій державі, проти інтересів якого і був направлений злочин [14, с. 137].

І.І. Лукашук та О.В. Наумов пропонують при такій розбіжності законодавців діяти наступним чином: навіть при засудженні закордонним судом нашого громадянина і повернення його в Україну судовій владі слід знову залучити його до кримінальної відповідальності [15].

Висновки. Можна констатувати, що дана рекомендація не відповідає Конституції України, КК України, ні Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р. Згідно до вищевказаних норм, ніхто не може двічі притягуватися до відповідальності за один і той же злочин, а також неможливо притягнути до кримінальної відповідальності за КК України громадянина України, якщо за вчинений ним злочин вже є рішення іноземної держави. Відповідальність допускається за принципом громадянства тільки в тому випадку, коли особа не була притягнута до кримінальної відповідальності і покаранню за принципом територіальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: автореф. дис. ... к. ю. н.: спец. 12.00.08 / Ю.Ю. Коломієць; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 17 с.
2. Конституція України. – 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>.
3. Протокол № 7 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. – 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_804.
4. Кримінальний кодекс України. – 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1419832936283840>.
5. Гнатів І.М. Принцип non bis in idem: передумови та причини становлення / І.М. Гнатів // Вісник Львівського університету. – 2012. – № 56. – С. 372–378.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – 1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. Европейская конвенция о наказании за дорожно-транспортные преступления. – 1964 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_484.
8. Дудоров О., Письменный Є. Чи суперечить інститут множинності принципу non bis in idem / О. Дудоров, Є. Письменный. – № 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.yuricom.com.ua.
9. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права (загальні засади концепції): [монографія] / В.О. Гацелюк // МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – 280 с.
10. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). – 1960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.org/>.
11. Римський статут міжнародного кримінального суду. – 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
12. Иногамова-Хегай Л.В. Международное уголовное право / Л.В. Иногамова-Хегай. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 495 с.
13. Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства. – 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_710.
14. Мельников М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве: дис. к. ю. н.: спец. 12.00.08 / М.Г. Мельников. – Рязань, 1999. – 192 с.
15. Наумов О.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. / О.В. Наумов. – М.: БЕК, 1996. – 483 с.